

książka J. Cullera *O dekonstrukcji* jest pozycją, która daje podstawowe rozeznanie co do orientacji krytyki i teorii literatury we Francji i USA w ostatnich latach.

Warto wspomnieć, że recenzenci tej książki na Zachodzie podnosili również takie jej zalety jak: precyzyjność wywodu, jasność stylu i logikę jej ogólnej struktury. Wydaje się, że jest to trafne uzupełnienie jej charakterystyki.

Edward Szynal, Wrocław

THE THEORY OF READING, wyd. przez F. Gloversmith, Brighton, Sussex — Totowa — New Jersey 1984, The Harvester Press and Barnes and Noble Books.

Wbrew oczekiwaniom, jakie wzbudzić mógłby tytuł *The Theory of Reading*, nie jest to książka poświęcona jakkolwiek pojętej teorii odbioru. Stanowi ona raczej propozycję — i ilustrację — dotyczącą zasad analizy dzieła literackiego. Podstawowym założeniem badaczy z kręgu *The Theory of Reading* jest przekonanie, iż tekst literacki nigdy nie stanowi zjawiska samoistnego, oderwanego od kontekstu tradycji literackiej i kulturowej. Utwór literacki nie istnieje w próżni, ale umiejscawia się na przecięciu wielu kodów i systemów stworzonych przez szereg wypowiedzi wcześniejszych, odwołuje się do konkretnej tradycji gatunkowej, do określonego kontekstu światopoglądowego czy kulturowego. Złożoność tekstu nie wynika wyłącznie z jego wewnętrznego skomplikowania, ale i z wielości i różnorodności jego relacji do innych wypowiedzi, systemów semiotycznych, oczekiwań odbiorców, teorii estetycznych, czy nawet zjawisk socjologicznych. Wspólnie jest owej grupie badaczy przeświadczenie o konieczności wielopłaszczyznowego usytuowania utworu literackiego w kontekście społecznym, kulturowym i światopoglądowym — analizy, która umożliwiłaby zrozumienie znaczeń tekstu i jego funkcji jako komunikatu w kulturze.

Przedstawiciele omawianej tu szkoły badawczej nie określają proponowanego przez siebie sposobu odczytywania tekstów jako jednego z wielu możliwych. Cały szereg uwag w poszczególnych artykułach pozwala określić prezentowane tu założenia jako warunek konieczny poprawnego odczytania znaczeń utworu literackiego. Nic więc dziwnego, iż krytyce

poddane zostały dociekania teoretyczne rozpatrujące tekst literacki w oderwaniu od jakiegokolwiek kontekstu. Artykuł Davida Morse'a (*Author—Reader—Language: Reflections on a Critical Closed Circuit*) stanowi omówienie dwudziestowiecznych kierunków w badaniach literackich poczynając od Nowej Krytyki, poprzez tzw. estetykę recepcji, na poglądach Jacques'a Derridy i szkoły dekonstrukcjonistycznej kończąc. Wszystkie te kierunki — stwierdza Morse — ujmują tekst literacki w izolacji od kultury. Formułując własne, wspólne całej szkole założenia dotyczące sposobu istnienia literatury i metod jej badania, Morse wskazuje — może czasem niezbyt sprawiedliwie — na ograniczenia wspomnianych teorii.

Wydaje się bowiem, iż koncentrowanie się na tekście literackim nie musi oznaczać absolutnego wykluczenia z zakresu zainteresowań kontekstu i tradycji literackiej w interpretacjach kolejnych utworów. Nie zawsze przecież przyjęcie tekstu, bądź któregośkolwiek z jego aspektów, jako podstawowego przedmiotu zainteresowań łączy się z programowym tolerowaniem niekompetencji historycznoliterackiej i kulturowej odbiorcy (czy też badacza). Zawężenie perspektywy może stanowić niekiedy celowy zabieg prowadzący do stworzenia czy też udoskonalenia narzędzi teoretycznych, nie zaś założenie metodologiczne wyłączające jakikolwiek kontekst z badań nad literaturą. Niewątpliwie jednak słuszne są obawy Morse'a dotyczące skutków zarzucenia badań poświęconych historii literatury i kultury. Wyzolowanie utworu z kontekstu połączone z brakiem świadomości historycznoliterackiej ogranicza znacznie zakres obserwacji i wniosków interpretacyjnych, czy wręcz prowadzić może do zafalszowania znaczeń utworu.

Artykuł Morse'a nie stanowi jedynej wypowiedzi poświęconej problematyce teoretycznej i metodologicznej. Zagadnienie współczesnych kierunków w badaniach literackich poruszone zostało również w artykułach Allona White'a (*Bakhtin, Sociolinguistics and Deconstruction*) i Valentine'a Cunninghama [*Renewing That Bible: The Absolute Text of (Post) Modernism*]. Obaj autorzy próbują odkryć te nurty w kulturze dwudziestowiecznej, które leżą u podłoża zarówno rozwoju współczesnej powieści jak i kierunków w praktyce badawczej (teoria dekonstrukcji).

Dekonstrukcjonizm zarówno w ujęciu White'a jak i Cunninghama podlega podobnym uwarunkowaniom co dwudziestowieczna powieść. Podstawę rozważań pierwszego z badaczy stanowi teoria Bachtina dotycząca przemienne dominujących tendencji w rozwoju języka do jedno- i wielogłosowości. White łączy poetykę tak wypowiedzi literackich jak i metaliterackich z dążeniem epoki do wielogłosowości, wielosystemowości, do tworzenia wypowiedzi skarnawalizowanych, bawiących się słowem cudzym. Dekonstrukcjonizm nie podejmuje próby modelowania świata, próby wyjaśniania określonego wycinka rzeczywistości, jaki stanowi literatura piękna. Teksty produkowane przez większość badaczy z tej szkoły (a szczególnie przez Derridę) stanowią swoistą grę z „językiem” wypowiedzi literaturoznawczych, czy też owych wypowiedzi parodii.

Cunningham dopatruje się genezy tego kierunku badawczego w dążeniu kultury dwudziestowiecznej do pojmowania słowa jako elementu układu semantycznie pustego, nie zaś wypowiedzi znaczącej. Badacz odwołuje się do teorii de Saussure'a ujmującej słowo jako system różnic i w efekcie prowadzącej do zaprzeczenia referencjalności słowa-znak. Genezy dekonstrukcjonizmu poszukuje Cunningham również w tradycji kabalistycznych odczytań *Biblij*. Początkowo stanowiły one sposób docierania do głębszych, ukrytych sensów *Biblij* poprzez tworzenie kombinacji słów czy też liter wzbogacających znaczenia dosłowne. W okresie Modernizmu wraz z odrzuceniem teologii judeochrześcijańskiej odczytania te rezygnują z poszukiwań znaczeń tworzonych układów. W rezultacie w centrum zainteresowania znajduje się sam układ elementów nie zaś jego semantyka.

Jak zauważa Cunningham dekonstrukcja oddziela element znaczący od znaczenia, formę od treści, koncentrując się jedynie na pierwszym elemencie tej pary. Co więcej, ignorując zupełnie badania nad jakimkolwiek kontekstem historycznym rozpoznaje ona pewne fakty w literaturze jako zjawiska jedyne i ponadczasowe. Okazuje się jednak, jak stwierdza Cunningham, iż absolutyzacja określonego modelu literatury, zarzucenie badań historycznoliterackich oraz rezygnacja z rozważań kulturowych i socjologicznych obraca się przeciwko samej szkole. Brak dystansu histo-

ryczno-kulturowego w badaniach nad tekstem łączy się bowiem z brakiem dystansu w stosunku do własnej teorii — i z niedostrzeganiem jej ograniczeń.

Znaczną część artykułów zawartych w *The Theory of Reading* stanowi (wbrew tytułowej „teorii”) wypowiedzi poświęcone ogólnej analizie tendencji w powieści angielskiej wieku dwudziestego. Przyjęta tu jedyna możliwa perspektywa oglądu tekstów literackich wymagać będzie od autorów szerszej prezentacji kontekstu, do jakiego odwołuje się dany utwór. Uwagi na temat tekstów włączone są zatem w szersze rozważania dotyczące założeń światopoglądowych czy estetycznych, których unikalną realizację stanowi dana wypowiedź.

Wspomniany już artykuł Cunninghama poświęcony jest między innymi interpretacji utworów Joyce'a. W kolejnych powieściach tego pisarza badacz zauważa coraz wyraźniejszą skłonność do koncentrowania się na materiale sygnalnym słów. Słowo przestaje funkcjonować jako znak używany w komunikacji, lecz staje się obiektem pierwotnym w stosunku do świata i od świata niezależnym. Ostateczne konsekwencje takiego rozumienia słowa ujawnia, według Cunninghama, *Finnegans Wake*, gdzie nadawca kreuje układ słów-znaków odnoszących się wyłącznie do innych słów-znaków, nie zaś do jakiegokolwiek rzeczywistości realnej czy też fikcyjnej.

Frank Gloversmith (*The Autonomy Theory: Ortega, Roger Fry, Virginia Woolf*) analizuje powieści Virginii Woolf jako realizacje współczesnych pisarce założeń estetycznych (Fry, Mauron, Moore) postulujących autonomiczność tekstu literackiego (tj. oderwania go od referencjalności czy quasi-referencjalności). Woolf tworzy powieści, które — podobnie jak wiersz — wymagają od odbiorcy skoncentrowania się nie na świecie przedstawionym, lecz na sposobie zorganizowania tekstu, gdzie nawet zdarzenia i postaci stanowią po prostu elementy układu. Taka konstrukcja utworu stanowi — zgodnie z założeniami estetyki modernizmu dotyczącymi percepcji dzieła sztuki — próbę uchwycenia świata w harmonii, w jedności, jako spójnego układu elementów analogicznego do układu-powieści. Mimo iż artykuł Gloversmitha rozpoczyna się szerokim omówieniem teorii postulujących autonomiczność literatury, jego uwagi o utworach Woolf nie są oparte wyłącznie na znajomości założeń

estetycznych epoki. Są one również zakorzenione w samych tekstach — badacz rozpoznaje w powieściach szereg zjawisk pozwalających interpretować je jako swoiste układy elementów, a nie tylko dostrzec analogie między praktyką pisarską Woolf a modernistycznymi teoriami percepcji dzieła sztuki.

Erudycja kulturowo-literacka postulowana przez badaczy z *The Theory of Reading* nie stanowi celu sama dla siebie, lecz istotnie pozwala na pełniejszą interpretację utworu. Ani w artykule Cunninghama and też Gloversmitha tekst literacki nie stanowi jedynie świadectwa tendencji kulturowych, lecz owych tendencji unikalną realizację. Świadomość unikalności tekstu literackiego wyraźnie widać również w rozważaniach Allona White'a, gdzie marginesowe prawie uwagi na temat zjawiska polifonii systemowej w powieściach Lowry'ego, Joyce'a i Pynchona zawierają również określenie funkcji owego zjawiska, innej w każdym z omawianych utworów.

Autorzy *The Theory of Reading* świadomi są faktu, iż nałożenie niewłaściwego kontekstu interpretacyjnego na utwór prowadzi do zafałszowania znaczeń owego utworu. Rodzaj kontekstu, do jakiego odwoływane są powieści nie stanowi arbitralnego wyboru krytyka, lecz podpowiedziany jest przez zjawiska tekstowe. Na niebezpieczeństwa odwołania wypowiedzi literackiej do niewłaściwej tradycji wskazują artykuły Homi Bhabhy (*Representation and the Colonial Text: A Critical Exploration of Some Forms of Mimeticism*) i Alistaira Daviesa (*Contexts of Reading: The Reception of D. H. Lawrence's „The Rainbow” and „Women in Love”*).

Przyjęcie niewłaściwego kontekstu interpretacyjnego dla wypowiedzi literackiej najczęściej wynika ze zdeterminowania działań badacza jego własnym kontekstem. Konieczne jest więc przy interpretacji utworów abstrahowanie od własnych uwarunkowań światopoglądowych badacza rzutujących zarówno na odczytanie jak i na ocenę tekstu. Alistair Davies ustala właściwy kontekst, do którego odwołują się dwie powieści Lawrence'a (*The Rainbow* i *Women in Love*) — tradycję wczesnej dwudziestowiecznej powieści europejskiej. Bada również motywy powstania i przyczyny popularności dotąd funkcjonującej interpretacji F. R. Leavisa, która odnosi utwory Lawrence'a do tradycji dziewiętnastowiecznej powieści

angielskiej. Interpretacja owa stanowi — jak się okazuje — odpowiedź na zarzuty współczesnych krytyków oskarżających pisarza o zdradę ideałów narodowych. Dążenie do rehabilitacji pisarza poprowadziło Leavisa ku zniekształceniu sensów obu powieści, ku przypisaniu im wartości głoszonych przez powieść wiktoriańską (w istocie przez Lawrence'a odrzucanych). Odczytanie utworów Lawrence'a przez Leavisa wynika zatem nie z sugestii zawartych w samych tekstach, ale zarówno z polemiki wokół nich, jak i z funkcjonującego w owym okresie systemu wartości.

Homi Bhabha podejmuje próbę stworzenia teorii tzw. „powieści kolonialnej”. Badacz odrzuca postulaty dwóch szkół badawczych, które odnoszą ten typ powieści do tradycji wypowiedzi mimetycznych i określają utwór literacki jako prostą reprezentację świata zewnętrznego. W interpretacji owych szkół teksty kolonialne albo stanowią próbę odtworzenia konfliktów świata kolonialnego, albo też komunikują zachodni system wartości (rozumiany jako system uniwersalny). Jak wykazuje dokonana przez Bhabhę analiza utworu Naipaula *The House of Mr Biswas*, „powieść kolonialna” zrywa zarówno z europejską tradycją mimetyzmu jak i z przyjętym na Zachodzie systemem wartości. Zarówno techniką prowadzenia narracji (fragmentaryczność, stopniowa utrata kontroli przez narratora nad opowiadaniem) jak i ukształtowaniem postaci (choroba, obłąd, fantastyczne wizje) powieść ta sugeruje znaczenia związane z rozbiciem świata i osobowości, oraz zanegowaniem możliwości porozumienia. Z przytoczonej analizy nie wynika wszakże czy „światopogląd” ten typowy jest wyłącznie dla powieści kolonialnej i czy literatura ta, zrywając z mimetyzmem powieści dziewiętnastowiecznej, nie realizuje konwencji współczesnej prozy brytyjskiej lub amerykańskiej.

Rozważania Bhabhy dotyczą już nie interpretacji pojedynczych utworów lecz zagadnień historycznoliterackich — rozpoznania właściwych tendencji rozwojowych pewnego typu literatury. Podobną problematykę podejmuje artykuł Stuarta Lainga (*Making and Breaking the Novel Tradition*) postulujący rewizję dotychczasowej praktyki badawczej w historii literatury.

Podobnie jak David Morse w omawianym już wcześniej artykule, również i Laing sprze-

ciwiał się nadawaniu pewnym utworom literackim statusu ponadczasowych arcydzieł. Podczas gdy Morse śledzi konsekwencje takiego pojmowania literatury dla dalszego rozwoju badań teoretycznoliterackich, Laing koncentruje się na historii literatury (na przykładzie współczesnej powieści angielskiej). Zauważa on, iż zarówno powstanie, jak i ocena danego typu wypowiedzi warunkowane są określonym kontekstem socjologiczno-kulturowym. Sprzeciwia się zatem (powracając tu — nie wiadomo czy świadomie — do tez formalistycznych) historii literatury opartej na tzw. kanonie arcydzieł, która zakładałaby możliwość jednoznacznej oceny dzieła literackiego. Zunifikowanie tradycji oraz aprioryczna skala ocen nie pozwalają bowiem historykom literatury na włączenie do swych rozważań całego szeregu tekstów nie mieszczących się w przyjętym kanonie. Ponadto sztywne kryteria wartościowania tekstu literackiego przyjmowane przez badaczy stanowią jedynie z pozoru kryteria wewnątrztekstowe, obiektywne. Wartość dzieła literackiego nie stanowi jedynie jego wewnętrznej własności — powie Laing, jakby powtarzając dawno podniesione spostrzeżenie Mukałowśky'ego — lecz konstrukt kulturowy, określający także preferencje danej grupy odbiorców. Funkcjonujące w obecnych wypowiedziach o literaturze pojęcie tradycji literackiej uniemożliwia badaczom dostrzeżenie rozmaitych typów i funkcji działań kulturowych w sferze twórczości i recepcji,

np. roli filmu, telewizji, czy nawet krytyki literackiej, upraszczając obraz współczesnych tendencji kulturowych i literackich, sprowadzając historię literatury do jednego, „uznanego” nurtu rozwojowego.

W przeciwieństwie do szeregu innych, popularnych obecnie na Zachodzie, kierunków teoretycznych, autorzy *The Theory of Reading* bardzo ostro stawiają problem kompetencji badacza. Znajomość kontekstu kulturowego, orientacja historycznoliteracka, umiejętność umieszczenia utworu na tle szerszych tendencji epoki stanowią — według nich — podstawowe warunki zarówno poprawnej interpretacji danej wypowiedzi jak i formułowania syntez historycznoliterackich. Daleko od owych wysokich wymagań kompetencyjnych do propozycji poststrukturalistycznych, gdzie nie rzadko badaczowi wystarcza znajomość modelu stworzonego przez daną szkołę. Jak wynika z artykułów analitycznych, propozycje *The Theory of Reading* pozwalają nie tylko na poprawną interpretację utworu literackiego, na połączenie rozważań na temat relacji wewnątrztekstowych z analizą relacji i napięć między wypowiedzią a kontekstem, ale i na tworzenie syntez, uwzględniających wielość ciągów rozwojowych literatury, nie ograniczających się jedynie do — kulturowo uwarunkowanego przecież — akademickiego kanonu tekstów literackich.

Joanna Kokot, Gdańsk